

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 114 1993

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-08-01

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo 1994

ning och figurationer skall växa fram ur det helas idé, men allt skall vara till för diktens skull, fördjupande, förklarande.»

Exemplet Stenhammar för oss över till en frågeställning som inte beaktats och som man kunde kalla *intertextualitet* – *intermusikalitet*: det gäller själva traditionen av romanstonsättningar i Sverige. I avhandlingen sker hänvisningar till tonsättarnas förhållande till tidigare romansrepertoar tämligen nyckfullt; någon genomtänkt linje kan jag inte finna i det avseendet. Ibland berörs föregångare (t.ex. hur Bäck förhåller sig till Rosenberg i sina kinesiska poem) men oftare inte. Och 'kineseriet' avtecknar sig, som tidigare nämnts, mot en ännu större fond: *Das Lied von der Erde* och Hans Bethges mycket betydelsefulla antologi med översättningar. I avhandlingen berörs visserligen intresset för det kinesiska, men visst hade det varit intressant att jämföra de stilmedel Mahler i sina – visserligen orkestersonader! – nyttjat för att ge en österländsk prägel, t.ex. pentatoniken. Att ställa Mahlers metafysiskt hemsökta och hinsidestörstande, senromantiska kineser mot Rosenbergs och Bäckes – vari består likheterna; vad är det nya, normbrytande?

Ett annat exempel: Moses Pergament och romansen »Kung Lif och drottning Död» med text av Levertin: »I aftonrodnans gyllne slott/ vid solnedgångens glöd» - Redan anslaget i texten väcker en annan av de stora sångerna till minnes: man kan inte tänka, läsa eller lyssna bort Stenhammars tonsättning av »Florenz och Blanzeflor» från den upplevelsehorisont, som bör ha varit Moses Pergaments tillika. Hur förhåller sig hans mycket dramatiskt iscensatta romans till Stenhammars, de avsevärda olikheterna i själva ämnet och textbehandlingen till trots? Båda vetter ju mot det balladeska, ja lyssnar man på Pergaments finns ett nästan operamässigt överdådigt – detta är egenskaper i själva tonsättningen som beskrivs mycket ingående i avhandlingen s. 221f.

Det finns ansatser till tematiska grupperingar av romansmaterialet i avhandlingen, så i avsnittet om Gammalswenska wijsor, som får exemplifiera ett särpräglat inslag hos den »ungsvenska» 10-talsgenerationen. Här redogörs också för förhållandet till ett slags »patriotisk» musikalisk kod med bl.a. inslag av dorisk modalitet. Avh.förf. anknyter till Henrik Karlssons avhandling om Biskop Tomas Frihetssång, »*O, ädle svensk!*» (1988). Jag har flera gånger återkommit till kineseriet och den musikaliska exotismen – på ett intressant sätt parad med nysaklig linearitet hos modernister som Rosenberg och Bäck. Andra romanstyper som kunde följas tematiskt är ju den naturlyriska och kärlekslyrisken – ofta hänger de båda senare samman och utgör själva kärnan i den traditionellt inriktade romanspublikens förväntningshorisont.

Några generella reflexioner kring tonsättningarna inställer sig här: När *nya* diktare upptas av kompositörerna, är ju situationen en annan: det finns inga tidigare tonsättningar att påverkas av eller att revoltera mot, såsom är fallet när en romans redan vunnit popularitet. Här börjar man s.a.s. från början. Att skapa en egen romans, därsom det redan finns sådana med samma text ter sig onekligen värre. Och om en

diktare redan är representerad i romanslitteraturen och i repertoaren, men med andra texter, har då inte hans/hennes namn redan fått ett slags musikalisk »infärgning» som är svår att tänka (och höra) bort? Frågan är givetvis om den nye tonsättaren känner till den tidigare repertoaren eller ej. Oftast är väl den bekanta musiktraditionen något som man lyssnar och övar sig in i, och när man själv komponerar övertar man det inlärdade – eftersom musik också är hantverk. Ellr så vill man på ett radikalare sätt bryta med normerna. Brottet förutsätter dock alltid något att revoltera mot. Visst vore det intressant att applicera Harold Blooms spekulationer på musikens område: hur ser dess fadersrevolter ut, och mera speciellt, hur ser romanstonsättarnas förhållanden till sina föregångare ut?

När man läser Ola Nordenfors-avhandlingen är det som om Emil Sjögren, Stenhammar, P-B med flera finns där hela tiden med sin tysta närvaro, och bakom dem står bl.a. de tyska och de franska tonsättarna ur den stora romanstraditionen från Schubert till Hugo Wolf – viktiga för t.ex. Josef Eriksson, Ture Rangström och Knut Håkanson, som avh.förf. påpekar på s. 18. För mig är det uppenbart att ord-tonförhållandet i romanser hela tiden skrivs in i ett referenssystem av tidigare dikt, tidigare musik och tidigare tonsatt dikt, i ett intertextuellt och -musikaliskt sammanhang som man aldrig kan ge en uttömmande beskrivning. Avhandlingsförfattaren har valt att i stor utsträckning sätta dessa förhållanden inom parentes.

Sammanfattningsvis: Det är ett stort avhandlingsprojekt som Ola Nordenfors har lagt fram. Det har öppnat en mängd spännande frågeställningar; jag har tyvärr bara haft utrymme att här beröra en del av dem. Detta är ett utomordentligt viktigt, roligt och stimulerande forskningsfält. Jag har rest en del invändningar rörande de alltför stora frågeställningarna och menat att det är svårt att bolla med tre bollar samtidigt. Men om man nu plockar upp dem ur gröngräset konstaterar man att avh.förf. åstadkommit en initierad, engagerande och synnerligen läsvärd avhandling, som stimulerar läsaren till att gå vidare på det stora forskningsfält som öppnar sig nu när gårdsgården väl är riven.

Eva-Britta Ståhl

Birthe Sjöberg: *Sivar Arnér – den livsbejakande nihilisten*. Litteratur teater film, nya serien nr 9 Lund 1993.

Birthe Sjöbergs Arnérvhandling är uppbyggd kring en bestämt formulerad tes. Den går ut på att Arnér stod nära existentialismen:

»Min tes är att Sivar Arnér, trots sina uttalanden mot Camus och Sartre, behandlar frågor och motiv som har stora likheter med existentialismens. Därmed avviker min syn på författarskapet såväl från Thure Stenströms som från den gängse, som framför allt ser Arnér som en pessimistisk författare.» (Sjöberg, s. 11)

De uttalanden av Stenström som Sjöberg tänker på, finns i en passage i *Existentialismen i Sverige* (1984):

»Bland prosatörerna skulle man kanske vänta sig en existentialistisk inspiration bakom Sivar Arnérs författarskap. Men denne berättare, vid sidan av Lars Ahlin och Stig Dagerman en av skedets mest vitala och uppmärksammade, omfattar snarare en biologisk och djuppsykologisk determinism, som står i bjärt kontrast till existentialismens filosofiska ärende. Tvång och öde kommer hans hjältar, Sverker i *Du själv* (1946), Torsten i novellen *Bakom ögonen i Verandan* (1947) och huvudpersonen i *Egil* (1948) att med olust och mot sin vilja 'existera vidare'. Under ständigt grubbel över arvsanlag och uppfostran, plågade av sin svartsjuka eller självanalys, tvingas de ofta att 'nöja sig' med levnadsomständigheter som de inte själva valt eller söka finna en väg ut ur kriserna genom mystik och självförglömmelse. Hemligheten i Arnérs finstämda psykologi ligger i stor utsträckning i att han uppfattar människan som varande 'i klorna på sitt okända jag'. Resultatet blir ofta en övertygande människoskildring men från en utgångspunkt, alledeles motsatt existentialismens.» (Stenström, s. 308 f.)

Sjöberg menar, i motsats till Stenström, att Arnér faktiskt är influerad av den existentialistiska traditionen, framför allt av Nietzsches nihilism. Arnérs kritik av Camus och Sartre under 1940-talet och i början av 1950-talet är, enligt hennes bedömning, betingad av att Arnér – liksom de flesta i dåtidens Sverige – uppfattade de franska existentialisterna på ett oriktigt sätt. Sjöberg vill demonstrera att Arnér faktiskt ligger nära existentialismen under perioden ifråga, och göra detta främst genom analyser av några representativa Arnérromaner ur det tidiga författarskapet (1943–1956): *Plånbok borttappad* (1943), *Han – Hon – Ingen* (1951) och *Fyra som var bröder* (1955). Och hon vill alltså också hävda, att hon visar oss en bild av Arnér som avviker från den allmänt vedertagna.

Avhandlingen börjar med ett fylligt inledningsavsnitt som preciserar problemställningen, redovisar de tolkningsteoretiska utgångspunkterna för undersökningen och ger en kort skiss av Arnérs biografi före hans debut med novellsamlingen *Skon som krigaren bar* (1943). En introducerande karaktär har också det första, idéhistoriskt präglade kapitlet i boken. Här läggs grunden till det senare resonemanget genom ett avsnitt om introduktionen av fransk existentialism i Sverige och dess bakgrundsförutsättningar samt en kort framställning av Nietzsches filosofi, centrerad kring hans nihilism; dessutom innehåller kapitlet en presentation av Arnérs insatser som samhällsdebattör under tiden ifråga. De tre romanerna som står i centrum för undersökningen ägnas sedan var sitt kapitel: kapitlen 2–4, som tillsammans utgör ungefär halva avhandlingen. I kapitel 5 ges så en översiktlig analys av världsbild och livshållning hos Arnér under skedet som det gäller; den bygger inte enbart på de tre romanerna utan också på Arnérs övriga författarskap under perioden och på hans debattartiklar. Avhandlingen avrundas med ett kort avslutningsavsnitt, som förtydligar Sjöbergs utgångs- och sammanfat-

tar hennes argument för den.

Avhandlingens disposition är klar och ändamålsenlig. Också stilistiskt är framställningen väl utformad, och den vetenskapliga apparaten hanteras på ett kompetent sätt. Vad som stör mig på den formella sidan är egentligen bara, att citaten kunde ha kontrollerats bättre. Det är förhållandevis lätt att hitta fel i citat både från Arnértexter och från sekundärlitteraturen. Det kan visserligen sägas, att avvikelserna som jag har funnit är små, och att de inte rubbar de resonemang som Sjöberg för. Mest värt att uttryckligt nämna är – med tanke på avhandlingens inriktning – att Nietzsches formulering »passivischer Nihilismus» (vilket väl ungefär betyder »nihilism som är medvetet inriktad på att inta en passiv hållning») återges som »passiver Nihilismus» (d.v.s. »passiv nihilism»).

Som man märker spänner Sjöbergs avhandling över mycket, och den ställer henne inför uppgifter av flera olika slag. Hon ska kunna överblicka Arnérs omfattande produktion under perioden, både de skönlitterära texterna och debattartiklarna. Hon ska ge en ingående livsåskådningsmässig analys av tre romaner, vilket förstås är förknippat både med teoretiska och praktiska tolkningsproblem. Och hon har flera olika idéhistoriska materier att bemästra, framför allt Nietzsches tänkande, den franska existentialismen och det svenska 1940-talets idéklimat. Allt klaffar väl inte lika utmärkt, men jag är förtjust över hennes breda grepp över problematiken. Jag tycker också att hon väsentligen har lyckats med att få de olika komponenterna i stoffet att samverka och hjälpa till att belysa Arnérs tidiga författarskap.

Det i Sjöbergs avhandling som jag ser som problematiskt, ligger inte främst på det idéhistoriska området. I sin framställning av existentialismen och dess introduktion i Sverige följer hon, trots vissa kritiska reflexioner, i huvudsak Stenström – något som hon själv kraftigt understryker. Beträffande Nietzsche kunde man ha önskat en mer mångsidig och mer textnära presentation, och det är klart att inte Sjöberg har kommit undan alla vanskligheter med begrepp som 'världsbild' och 'livshållning'. Men det är tre andra punkter som jag själv uppfattar som mest centrala att ställa under debatt, och som jag ska ta upp, i tur och ordning, i resten av recensionen. Dessa tre moment är Sjöbergs framställning av sina tolkningsmässiga utgångspunkter, bristen på diskussion av Stenströms argument att Arnérs människoskildring är biologiskt och djuppsykologiskt orienterad och, sist men inte minst, bärkraften hos själva Sjöbergs huvudtes.

Tolkningsteori är ett svårt ämne, inte minst därför att tolkare kan arbeta med betydelse av principiellt olika proveniens: författarens mening, språklig och konventionsbestämd betydelse, betydelse som läsaren upplever. I Sjöbergs fall borde det emellertid vara lätt att välja det passande tolkningsteoretiska fundamentet. Uppgiften som hon ställer sig är ju att beskriva de idémässiga relationerna mellan Arnér och existentialismen. Hennes grundtanke är att Arnér ligger nära den traditionen inte minst därför, att han har tagit djupt intryck av Nietzsches filosofi. Här måste det

vara på sin plats med en »sympatisk» läsning (för att använda Kittangs kända begrepp), en tolkning som i intentionalistisk anda försöker förstå romanerna som författaren ville ha dem förstådda (i den mån de är skrivna så, att författarens avsikter har förutsättningsar att gå fram). För om Sjöberg ska ha rätt i sin Nietzschebaserade förklaring av livsåskådningen i Arnérs romaner och dess bakgrund, måste ju de existencialistiska drag som hon vill peka på ha kommit in i romanerna främst därför att Arnér, influerad av Nietzsche, har uttryckt tankar som har en existencialistisk färgning. Existentialistiska drag som *inte* var produkten av Arnérs meningsskapande skulle nämligen inte kunna förklaras på Sjöbergs sätt. (Säg t.ex. att Arnérs romaner numera skulle göra ett existencialistiskt intryck på kompetenta läsare, därför att vissa associationer vid läsningen har blivit naturliga efter det att romanerna skrevs, associationer som Arnér inte kunde förutse. Sådan, läsarpupplevd existencialism kunde naturligtvis inte förklaras med hänvisning till Arnérs intresse för Nietzsche.)

Som jag uppfattar Sjöbergs tolkningar, är de mycket riktigt författarorienterade. Hon utgår, vad jag kan se, från sin spontana förståelse av Arnérs texter och låter den kompletteras, framför allt, av den bild av Arnérs tankar och värderingar som går att få ur andra källor. (Hennes klarögd analys av Arnérs tänkande är i själva verket en huvudförtjänst hos hennes avhandling.) Redan den välvalda, provocerande titeln på avhandlingen är, menar jag, giltig bara om man anlägger det Arnérska perspektivet. Jag finner det svårt att kalla Arnér »nihilist» i gängse mening (eller, för den delen, »livsbejakande» i vanlig bemärkelse), men Sjöberg demonstrerar övertygande, att han själv är beredd att beskriva sig i sådana termer.

När Sjöberg beskriver sina tolkningsmässiga utgångspunkter, får hon det emellertid att låta som om hennes ambition var att analysera romanerna sådana som de är »i sig». Det beror på att hon uppfattar sin spontana förståelse av romanerna som förhållandevis förutsättningslös (jfr Sjöberg, s. 27). När hon kompletterar den med (på många sätt förtjänstfulla) berättartekniska analyser med metodiker från Stanzel och Genette, ser hon förstås underförstått dessa analyser som neutralt objektbeskrivande. Och när hon anför Arnérs uttalanden i andra sammanhang för att underbygga sina tolkningar, ser hon det som ett hänsynstagande till »en kulturell-historisk kontext» (Sjöberg, s. 23) som bidrar till att bestämma romanernas betydelse. Implicit bygger Sjöberg, skulle jag säga, på en alltför enkel och direkt idé om litteraturtolkning. Det är som om hon trodde att det i princip kunde finnas *en* riktig tolkning av en text, även om vi i praktiken kanske inte är i stånd att urskilja den eller komma överens om vilken den är. Hennes bok skulle ha vunnit på en tydligare förståelse av de egna tolkningsförutsättningarna. Observera att det inte är några djupsinnigheter som jag efterlyser – en reflexion i termer av Kittangs enkla (men förstås inte oproblematiske) lesemåte-distinktioner kunde vara tillräcklig.

Som det nu är, har Sjöberg en tendens att betrakta andra sätt att uppfatta Arnérs författarskap inte som,

s.a.s., perspektiv från andra positioner (riktiga eller felaktiga perceptioner från väl eller illa valda utsiktspunkter), utan som automatiskt oförenliga med hennes eget. Följaktligen tillbakavisar hon dem ganska oreserverat också när de enligt min mening har en hel del för sig; hon bemöter dem helt enkelt genom att ge goda motiveringar för sin egen ståndpunkt. Det här gäller synpunkter hos Linder, Stenström och Brandorf (jfr Sjöberg, s. 20 f.), och det gäller dem som har uppfattat Arnér som pessimistisk. (En bit av Sjöbergs huvudtes är ju, att det är med orätt som Arnér vanligen betraktas som en pessimistisk författare.)

Just pessimismen är kanske det bästa exemplet. I *Fyra som var bröder* ger Elja, en av bröderna, en bild av sin verklighetsuppfattning som samtidigt koncentrerat uttrycker viktiga sidor av världsbilden och livshållningen i Arnérs tidiga prosa. (Arnér talade 1956 om partiet där den ingår som »en trosbekännelse, som lika mycket är min som Eljas»; jag citerar efter Sjöberg, s. 190.)

»En gång var det en man som sa mig sin formel. Annam Brahman, sa han på något utländskt tungomål, eftersom det från början var uppdragat där. Det betyder: Världen är, att Gud tuggar sig själv. Vi och alltsammans är en värld som han skapar fram ur sig själv, och sedan har till sin föda. Av den anledningen gör han den. Till det ändamålet finns den. Och allt vi ser, är exempel på att han tuggar sig själv.» (*Fyra som var bröder*, s. 251)

Man kan tycka att detta är en pessimistisk bild av verkligheten. Men Sjöberg påpekar att Elja också säger: »Han som har sammanställt meningen och sagt mig den, han avsåg något särskilt med att säga Gud. Han ville säga att detta som verkar elände ändå är något gott» (*Fyra som var bröder*, s. 253). Det stöder förstås hennes uppfattning, att det ligger ett slags livsbejakelse under Eljas filosofi. Talet om Arnér som pessimist uppfattar hon, i konsekvens med detta, som ytligt (jfr Sjöberg, ss. 202 och 242). Sjöbergs iakttagelser om Arnér och hans romaner är, här som så ofta, mycket relevanta och intressanta. Men har vi inte ändå, som läsare, rätt att tycka att det *är* en pessimistisk bild av verkligheten som Annam-Brahman-formeln ger, att uppfatta det som Sjöberg (i Arnérs anda) kallar för Arnérs livsbejakelse som en form av pessimism? Om Sjöberg tydligare hade sett att varje tolkningsmässig utgångspunkt bara representerar *ett* av flera legitima alternativ, skulle hennes bedömningar av andras uppfattningar om Arnérs texter på flera ställen ha kunnat göras mera vidsynta.

Annam-Brahman-citatet är viktigt också i samband med de tre romananalyserna. Eljas livshållning utgör nämligen, enligt Sjöberg, den tydligaste formuleringen av en inställning som går att urskilja också i *Plånbok bortappad* och, mer markerat, i *Han – Hon – Ingen*. Sjöberg menar att huvudfigurerna i de tre Arnérromanerna illustrerar den för Arnér centrala, i grunden livsbejakande idén att människan inte ska »gömma sig bakom något, inte fly undan utan låta existensen 'drabba' sig, uthärda den som den är», en tanke som hon återfinner också hos Camus och Sar-

tre. Fromm och Nietzsche (Sjöberg, s. 194). Korvgubben Sju i *Plånbok borttappad* är passiv och utan riktigt fäste i verkligheten när vi först möter honom, men efter en avgörande handling och delvis bisarra följdförvecklingar lyckas han överbrygga klyftan mellan sig själv och världen omkring. Journalisten Yngve Blomberg i *Han – Hon – Ingen* genomgår en analog utveckling från och med det ögonblick då han – fast han är oskyldig – tar på sig mordet på sin älskarinna Majgret Möller. Elja i *Fyra som var bröder* har råkat bränna sin lilla dotter till döds, och senare har han med knapp nöd räddat sig ur en brand som hustrun anlagt, en brand där hustrun själv omkommer. När han har kommit igenom sorgearbetet, lever han med den livsbejakande eller pessimistiska insikt som Annam-Brahman-citatet ger uttryck åt.

Sjöbergs tolkningar av de tre romanerna är framför allt inriktade på deras världsbild och livshållning, och redan av det skälet kan de inte bli verkliga helhetsanalyser av monografikaraktär. Men det är säkra och naturliga tolkningar, som utan att någonsin bli skruvade när långt ner under ytan på texterna ifråga. Ett särskilt lyckligt handlag har Sjöberg när det gäller att tolka symboliken i romanerna, inte minst namnsymboliken. På ett idérikt och fruktbart sätt analyserar hon namn som »Sju», »Yngve», »Blomberg», »Tara» (brödernas mor i *Fyra som var bröder*) och många andra, och likaså symboliska inslag som kolden och osynligheten i *Plånbok borttappad* eller staden i *Fyra som var bröder*. Indirekt ger detta en förståelse för Arnérns sätt att arbeta som författare som betydligt övergår vad jag har sett på andra håll i fråga om helhetsorientering och exakt konkretion. Också detta ser jag som en av handlingens betydande förtjänster.

Men det sagda betyder förstås inte, att Sjöbergs romananalyser är oangripliga. Här kan jag, av lätt insedda skäl, inte på allvar gå in på någon diskussion av detaljer i tolkningarna. Men jag vill ta upp en fråga som har relevans för diskussionen av avhandlingens tes: har inte den sida av böckerna som vetter mot Freud och tanken om det omedvetnas roll ägnats för litet intresse?

När Stenström förnekade att det låg en existentiell inspiration bakom Arnérns romaner, var hans viktigaste skäl att Arnérns människoskildring tvärtom bottnar i »en biologisk och djuppsykologisk determinism». Sjöberg undersöker egentligen inte hur det är med den saken i romanerna som är hennes tre huvudexempel – hon visar helt enkelt på andra mönster som hon ser som centrala, och låter det vara argument nog. Annars finns det verkligen, också i de romaner som Sjöberg djupstuderar, drag som för tankarna till psykoanalytiska insikter. Sjus, Yngves och Eljas handlande är t.ex. förvisso inte fritt och rationellt. I avgörande ögonblick ger de efter för överraskande impulser – de är skildrade så, att läsaren måste tänka sig att deras beteende ibland är betingat av starka, omedvetna drivkrafter. Den sidan av saken går Sjöberg i allt väsentligt förbi, och någon enstaka gång gör det hennes beskrivningar direkt missvisande. Hon säger t.ex. om Elja, att han »genom tragiska olyckshändelser mist både hustru och barn» (Sjöberg, s.

167). Men dels är hustruns mordbrand förvisso ingen olyckshändelse. Och dels markeras det tydligt i romanen, att Elja omedvetet måste ha förstått hustruns plan, att han ändå har låtit henne anlägga branden och dö och att han omedvetet har straffat sig själv genom att låta sitt ansikte få bestående brännskador i branden trots att han måste ha kunnat skydda det (*Fyra som var bröder*, s. 23). Vid de livsbestämmande tilldragelser som det här gäller, är det alltså inte fråga om tragiska olyckshändelser rätt och slätt. Det verkar uppenbart att vi ska tänka oss, att aggressiva och självbesträffande önskningsar under medvetandets yta spelar en ödesdiger roll för det som händer.

Ett mer komplicerat exempel, och ett mer intressant, är helhetstolkningen av *Fyra som var bröder*. Sjöberg undviker att sätta denna mångbottnade roman på någon formel, och det är en klok och mogen strategi. Men jag skulle ändå vilja hävda, att biologiska och freudianska teman har blivit underbelysta i hennes tolkning.

Ett viktigt drag i boken, som jag läser den, är att det som ses som den egentliga men i viss mening fördolda verkligheten är den obarmhärtiga naturen, präglad av allas kamp mot alla, alltförstörande och (på Arnérns sinistra sätt) gudomlig. Kulturen – som i boken representeras av en stor anonym stad med visst tycke av skenrationellt framtidssamhälle – är en tunn fernissa över denna djupare realitet. Det djuriska substratet antyds på många olika sätt, somliga mer diskreta och andra mindre. Här finns t.ex. intressanta men föga understrukna anknytningar till Kiplings *Djungelboken* (som ju f.ö., liksom Annam-Brahmanidén, har med en indisk sfär att göra). En av de fyra bröderna grundar och leder ett slags fascistisk oppositionsrörelse; han heter Akel, och här går tankarna naturligt till Akela, den grå ledarvargen i *Djungelboken*. Den kodex som gäller i *Djungelboken* är förstas Djungelns lag: äta eller ätas. Och Arnérns företäder, som Sjöberg visar i ett annat sammanhang, en biologiskt färgad syn på världen som en helhet. Om allt är en biologisk enhet, och lever efter principen äta eller ätas, är vi framme vid den säregna bilden av världsallet som en gud som skapar och tuggar sig själv.

De fyra bröderna kan sägas visa upp var sitt förhållningssätt till denna verklighet. Äldste brodern, Donald, är sektionssfogde i staden och därmed en betydande överhetsperson. Som Sjöberg påpekar, har hans namn etymologiskt med makt över världen att göra. Donald väcker, menar jag, vissa associationer till överjaget och dess (postulerade) sätt att agera. Yngste brodern, Yngsten, är både en framgångsrik erotoman och en lysande, produktiv fotograf. Hans utlevande livsstil för mina tankar till detet eller det undermedvetna, som ju enligt vad det sägs utmärks av sin sexualfixering och sin strömmande produktion av fantasieggande bilder. Akel och Elja, vilkas nära inbördes förbindelse fint framhävs av Sjöberg, kan därför framstå som två olika möjliga versioner av jaget: en som är mer aggressivt självhävdande och en som är mer inriktad på att stillsamt ordna in sig i det stora sammanhanget. Sjöbergs associationer inför bröderna går i andra banor – hon talar om Kierke-

gaards stadier på livets väg och om Fromms beskrivning av olika sätt att fly verkligheten. Och det har jag inget emot; Arnérs roman är djup och mångfacetterad. Men det djuppsykologiskt orienterade mönstret och framhävandet av det biologiska som livets grundval är i mitt tycke aspekter av texten som framträder väl så tydligt som de som Sjöberg tar upp.

Jag skulle alltså ha önskat att Sjöberg hade ägnat mer uppmärksamhet åt frågan, om inte Stenströms hänvisningar till den biologiska och djuppsykologiska inriktningen hos Arnér ändå har betydande giltighet, och vilka konsekvenser detta får för hennes egen tes. Själv tycker jag att Stenströms perspektiv har sitt givna berättigande. Om det är så, behöver det emellertid inte nödvändigtvis motsäga Sjöbergs tes om Arnérs närhet till existencialismen. Kanske kan det i stället modifiera eller fördjupa den.

Men stämmer verkligen Sjöbergs grundtes? Jag anser att den visst låter sig försvaras, men att en del viktiga nyanseringar skulle vara på sin plats.

Enligt Sjöberg är det inte någon gängse uppfattning att Arnér ligger existencialismen nära. Det är i och för sig riktigt, men faktiskt har också Sten Brandorf kommit med invändningar mot Stenströms karakteristiska av Arnér. Det har han gjort i sin bok *Från den förbergade människan till den upplösta* (1989), den enda doktorsavhandlingen om Arnér före Sjöbergs (och en bok som eftertryckligt visar hur relevant det är att lägga ett djuppsykologiskt raster över Arnérs texter). Brandorf vill inte beskriva Arnér som existencialist, men han tycks mena att grundproblemen som Arnér skriver om ändå är av existentiell art (Brandorf, s. 52). I sin artikel om Arnér i *Nationalencyklopedin* (bd 1, 1989) säger vidare Hans-Erik Johannesson att Arnér i vissa stycken »närmar sig» existencialismen; Johannesson syftar särskilt på Arnérs samhällsengagemang (tredje ståndpunkten, pacifismen), hans kritik av realismen och hans »försvar för en avancerad analys av människans grundproblem». Brandorfs och Johannessons uttalanden på den här punkten kunde Sjöberg gott ha refererat till och diskuterat.

Är då Arnér nära besläktad med existencialisterna? Det förefaller mig inte orimligt att säga detta. Jag tänker då särskilt på att Arnérs personer rör sig i en värld där det saknas transcendentalt garanterade normer, och på att centralfigurerna gärna avkläds normala samhällliga roller och placeras i utpräglat seriöst skildrade existentiella situationer där de får ta på sig uppgiften att under stora personliga lidanden försöka skapa mening och sammanhang i sin tillvaro. Dock skulle jag vilja lägga till, att också tankar som vetter mot kristendom, socialism, orientalisk religion och freudianism är inslag i helhetsbilden hos Arnér. Jag vill alltså i och för sig inte ta avstånd från slutorden i Sjöbergs avhandling, »... / Sivar Arnérs tidiga författarskap bör räknas till den existencialistiska traditionen» (Sjöberg, s. 243), men jag skulle vilja modifiera dem med tillägget, att Arnér nog med full rätt kan placeras in också i flera andra traditioner.

Min just skisserade syn på innehållet i Arnérs existencialism överensstämmer bara delvis med Sjöbergs. Hon betonar framför allt det hon ser som personernas främlingskap inför världen, deras absur-

da handlingar, deras starka livsvilja, deras insikt att världen är ett kaos samt själva Arnérs berättarmetod (som har en subjektiv centrering som Sjöberg träffande beskriver med hjälp av Stanzels typologi). Här skulle jag vilja reservera mig genom att säga, att känslan av främlingskap, absurditet och kaoticitet enligt min mening är något som centralfigurerna lever med *bara innan* de når fram till en avklarnad livssyn. Detta gäller, som jag ser det, både Sju, Yngve och Elja.

Just på den här punkten har vi, tror jag, också en viktig förklaring till Arnérs skeptiska hållning till Camus. I artikeln »Camus och en till» (1948) underkastar nämligen Arnér Camus' *Myten om Sisyfos* en artikulerad kritik som särskilt går ut på, att han hos Camus inte finner någon känsla av ett djupare sammanhang i tillvaron. (Man kunde kanske utlägga Arnérs kritik så, att Camus stannar i det splittrade och kaotiska och bejaktar det, inte når fram till en känsla av globalt sammanhang så som Yngve och speciellt Elja skulle göra.) I ljuset av sådana texter – som Sjöberg tar upp, men vilkas argumentation hon enligt min mening inte tillräckligt uppmärksammar – har jag svårt att gå med på att Arnérs avståndstagande från de franska existencialisterna vid den här tiden skulle botten i någon tidsbetingad missuppfattning. Jag tror att Arnér visste vad han talade om, och att han upplevde en reell skillnad mellan sin livskänsla och t.ex. Camus'. Det är en annan sak att det nog finns en mer allmän närhet mellan Arnér och de franska existencialisterna. (Och en sådan närhet blir förstås särskilt tydlig när man, som vi, börjar se förhållandena på visst tidsavstånd och därför mera i stort.)

Och är det då riktigt att det är inspiration från Nietzsche som framför allt förklarar de drag hos Arnér som vetter mot existencialismen? Det är klart att fler förklaringar kunde övervägas, men jag känner mig övertygad om att Sjöberg har en viktig poäng när hon pekar på Nietzsches roll i sammanhanget. Det finns goda externa indicier på att Nietzsche har betytt en hel del för Arnér. I Arnérs fiktionsella självbiografi *Där är han* (1975) läser t.ex. huvudpersonen Nietzsche i unga år och med stor fascination, och man kan hitta ett positivt fattat, nietzscheanskt präglad nihilismbegrepp i några Arnértexter, tydligast väl i artikeln »Den underminerade nihilisten» (1952). Och om man skaffar sig uppfattningen att värden och sanningar ytterst saknar varje transcendent garanti för sin giltighet, är det naturligtvis en så grundläggande sak att det måste färga ens världsbild på ett genomgripande sätt. Det låter alltså plausibelt att Nietzsches filosofi verkligen har utgjort en viktig impuls för Arnér, och att detta i sig skapar ett slags förbindelse mellan honom och den franska existencialismen, för vilken Nietzsche hade en liknande roll.

Däremot är det svårt att visa på direkta Nietzscheinflytanden eller ens Nietzscheallusioner i romanerna, och åtminstone Sjöbergs mer framhävda försök att göra detta förefaller mig diskutabla. Jag ska ge ett särskilt tydligt exempel. I slutet av *Han – Hon – Ingen* har Yngve nått fram till sin nya livskänsla – ett slags förstening har släppt och rörelse och utveckling känns åter möjliga. Yngve tänker: »Pilen klyver ge-

nom luften och darrar inte, är inte ängslig att den plötsligen ska stanna». (*Han – hon – Ingen*, s. 237). Sjöberg kopplar samman den formuleringen med Nietzsches bild i *Så talade Zarathustra*: »mitt i skrattet flög jag väl skälvande, en pil, genom soldrucken hänryckning – ut i fjärran framtider som ännu ingen dröm har skådat» (Sjöberg, s. 161). Men passagen hos Arnér fortsätter: »Och löparen hinner förbi alla bepansrade sköldpaddor och klibbiga sniglar, och vet inte av deras beskyllning att noggrannare betänkt så hinner han inte alls: det är bara sken att hans ben rör sig». När Arnér talar om pilen, alluderar han alltså mycket tydligt på Zenons rörelseparadoxer, och därmed förstås på Zenons flygande pil vars ofrånkomliga orörlighet låter sig bevisas med obönhörlig antik logik. Det är möjligt, men långtifrån klart, att Nietzsches pil också har en funktion i sammanhanget. Skillnaden i stämningssläge mellan Arnér- och Nietzschepassagen är dock påtaglig: hos Arnér är det fråga om stillsam, försiktig positivitet och hos Nietzsche om soldrucken hänryckning.

När Sjöbergs tes har nyanserats så som jag menar att den bör, har den förlorat en hel del av sin udd. I mitt tycke är det emellertid i sista hand inte tesens riktighet, inskränkt eller oinskränkt, som väsentligen ger Sjöbergs avhandling dess värde. Det är utmärkt att hon visar på Nietzsches betydelse för Arnér, och på drag hos Arnér som vetter mot existentialismen. Men det som jag tycker är mest värt beröm är att Sjöberg på ett givande sätt har fokuserat andra sidor av Arnér än dem som har brukat ställas i centrum. Den psykologiska problematik som bearbetas i Arnérs texter har andra, särskilt förstås Brandorf, tidigare behandlat på ett insiktsfullt sätt. Sjöberg koncentrerar sig på Arnér som tänkare och på idén bakom romanerna som hon undersöker. Bilden som hon ger behöver naturligtvis vissa modifikationer, men kvar står att viktiga tanketeman hos Arnér diagnosticeras tydligare än någon har gjort förut. Därtill kommer att romananalyserna, enligt min uppfattning, indirekt ger en delvis ny bild av Arnér som romanarkitekt och därmed antyder nya infallsvinklar till hans verk. Mitt helhetsintryck av Birthe Sjöbergs avhandling är alltså avgjort gott. Jag tycker att hon har skrivit en begåvad och meningsfull bok.

Anders Pettersson

Peter Forsgren: »Att lyssna med ögat». *Studier i Peder Sjögrens 1940-talsromaner*. Daidalos. Göteborg 1992.

Peter Forsgrens avhandling syftar till att fylla en lucka i den moderna litteraturhistorieskrivningen. Peder Sjögren (1905–1966) tillhör de författare som gärna hamnar vid sidan av, i marginalen snarare än i centrum av kanon, och därtill gärna karakteriserad som udda eller originell. Men att rucka på litteraturhistoriens ordning, också när den är så modern och oavslutad som här, är en svår uppgift.

Sjögren lyckades under sin egen levnad inte med

den. Hans debutroman *Svarta palmkronor* blev visserligen en enorm framgång, den har utkommit i en rad upplagor och därtill filmatiserats, och är väl den av Sjögrens romaner som fortfarande läses. Också den andra romanen, *Kärlekens bröd*, blev en publik framgång, som även den filmatiserades. Men i takt med att författarskapet komplicerades, minskade också publiken, och Sjögren intog sedan den moderne författarens mer vanliga position: hyllad av kritiken, oläst av allmänheten.

Forsgrens avhandling ägnar de fyra fyrtiotalssromanerna var sitt kapitel, efter att först utförligt ha presenterat undersökningens utgångspunkter. En sådan är Anders Tyrbergs licavhandling *Peder Sjögrens romaner* från 1972 som noga redovisas i Forsgrens analyser. En annan är det biografiska stoffet, som Forsgren klokt minimerar – där är också en biografi att vänta av Peter Ejewall. En del forskning har alltså utförts, annan är att vänta. Forsgrens avhandling infogar sig i denna tradition under utveckling, men förskjuter en del tyngdpunkter, tar fram andra nyanser.

Mer problematisk är då Forsgrens ambition att också förlägga sin studie till den moderna litteraturteoriens tradition. I ett särskilt kapitel ges de teoretiska utgångspunkterna för arbetet, och denna isolering av teorin är inte lyckad. Det är helt enkelt omöjligt att se denna teoretiska ambition förverkligad i textanalyserna, som egentligen är tryggt traditionella. Än värre är kanske den grova förvanskning av teorin som sker när som här exempelvis Paul Ricoeurs hermeneutik skall sammanfattas på några få sidor. Forsgren gör Ricoeur till en sorts textutopiker, för vilken »varje referens till en given verklighet avskaffats» i litteraturen (s. 90). Men Ricoeurs ståndpunkt är att litteraturen – han exemplifierar med Mallarmé – kan avskaffa denna referens. Den litterära referensen är således inte, som Forsgren menar, bara till en »möjlig» värld, utan också till en framställd värld. På detta vis töms »misstankens hermeneutik» på kritiskt innehåll, särskilt som Forsgren ignorerar den subjektets självkritik som är central i Ricoeurs hermeneutik. – Och den hermeneutik som Forsgren själv i sina textanalyser arbetar med, är snarare en konservativ, restaurerande hermeneutik, än en kritisk – den binder det litterära verket snarare till intention och litterär kanon, än till något textbegrepp. Så uppstår en olycklig diskrepans i Forsgrens avhandling mellan teoretisk ambition och analytiskt förverkligande, som enkelt hade undvikits om teorin istället hade aktualiserats alltefter behov.

Flera grundläggande begrepp i studien är heller inte tillräckligt genomtänkta. Det gäller exempelvis ett begrepp som »genre», vilket betydelse här blir alltför vid. Att pikareskromanen i någon mening är en genre kan nog de flesta gå med på. Men det är svårare att hålla med Forsgren om att »jagromanen» (s. 210) eller »dynamromanen» (s. 287) i sig skulle utgöra generer – än svårare blir det i en avhandling som vill röra sig i en bachtinsk tradition – kanske hade en kategori som »typ» varit att föredra. Likaså används begreppet »implicit författare» så lösligt att det hellre hade bort ersättas med »berättaren» (på s. 141)